

2. JUPANII

Primul document cunoscut în care titlul de *jupan* apare alături de numele unor boieri fără titlu a fost emis la 27 decembrie 1391, în limba latină, pentru Stanciu egumen în țara Făgărașului, care, la sfârșit, înșiră numele martorilor: Vlad vornicul, Drăgan banul, *jupan* Aldea, Grozav Moldovanu, *jupan* Aga, Baldovin logofătul⁵⁸. Acești jupani care întăresc semnătura domnului sunt boieri fără dregătorii. Și în alte documente emise de cancelaria Țării Românești în limba slavonă, pe tot parcursul secolelor XIV și XV, atributul de *jupan* apare atașat numai la *unele* nume boierești.

Studiind documentele din secolul al XV-lea G. D. Florescu a ajuns la concluzia că acesta era un titlu rezervat *boierilor nobili* și considera că atributul de *jupan* era incompatibil cu cel de dregător, deoarece acolo unde apare primul, dispare cel de-al doilea⁵⁹. Convingerea că titlul de *jupan* a fost atribuit numai boierilor nobili a fost împărtășită și de Gheorghe Brătianu, pentru secolele următoare, dar i-a adăugat acestora și pe dregătorii care erau în același timp și marii boieri atribuiți cu acest titlu ce constituia elementul de nobilitate⁶⁰.

Opinieii celor doi istorici i s-a alăturat și Neagu Djuvara în studiul său referitor la marea boierime unde scria că: ”Titlul de *jupan* este singura mărturie pentru un anumit număr de boieri și înalți demnitari, martori – care împreună – reprezintă o putere care o contrabalansează pe aceea a principelui”⁶¹, considerându-i pe *jupani* o pătură conducătoare și un grup de elită.

În lucrarea sa referitoare la *Sfatul Domnesc și Marii dregători din Țara Românească și Moldova* Nicolae Stoicescu prelua concluzia primilor

⁵⁸ DRH, B, I, p. 39.

⁵⁹ G. D. Florescu, *Divanele domnești din Muntenia în secolul al XV-lea. Dregători și boieri*, volumul I, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl fiii, 1927, p. 11.

⁶⁰ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 35.

⁶¹ N. Djuvara, *Les Grands Boiars ont-ils constitué dans les Principantes Roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire*, în “Sudost-Forschungen“, XLVI, 1987, (extras), p. 20.

doi istorici, numai până la jumătatea secolului al XVI-lea, când titlul de jupan se atribuia de obicei numai unora dintre marii boieri și dregători, precum și unora dintre membrii Sfatului domnesc, dar adăuga că dregători cu acest titlu erau numai banul, vornicul și logofătul, uneori vistierul și spătarul, care de cele mai multe ori erau rudele domnului. El nu se pronunța asupra poziției istoricilor citați și pare că nu ar fi fost de acord cu faptul că titlul de jupan ar fi nobiliar, prin formulările sale. El a fost contrazis de documentele din această perioadă în care titlul l-au primit și alți dregătorii în afară de cei amintiți mai sus și care nu erau neapărat rudele domnului⁶².

Definiția lui Nicolae Stoicescu a fost reluată în dicționarul *Instituții feudale din Țările române*⁶³, unde definiția lui este vagă, menținută la nivelul unor exemple partizane. Deși N. Stoicescu publicase un *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*⁶⁴ care cuprindea date referitoare la familia acestora, la dregătoriile deținute și la activitatea de ctitori, nici el și nici Tudor Voinea, autorul articolului despre *jupani* din lucrarea citată mai sus, nu au folosit informațiile referitoare la boierii care purtau titlul de *jupani* și relațiile de rudenie dintre ei, pentru ca să poată ajunge la o definiție mai exactă.

Nici unul dintre istoricii citați nu și-au fundamentat părerea pe documente, în afară de G. D. Florescu, dar concluzia sa nu mai poate fi susținută cu aceleași argumente astăzi, deoarece am destule exemple de

⁶² N. Stoicescu, *Sfatul Domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova, Secolul XIV-XVII*, București, EAR, 1968, p.27-28; pentru o lucrare care studiază numai boierimea ca organ administrativ se simte lipsa cercetării asupra jupanilor.

⁶³ *Instituții feudale din țările române, Dicționar*, București, EAR, 1988 p. 260 unde termenul de jupan a fost definit cu sensul de conducător local în secolul al X-lea. Din secolul al XIV-lea până în cel de-al XV-lea jupanii sunt toți boierii fără dregători, reluându-se aici definiția lui G. D. Florescu, dar se adaugă că dintre boierii care dețineau dregătorii nu aveau titlul de *jupan* decât cei mai importanți; mai rar se atribuia și unor foști dregători, precum vistierul și spătarul. Excepții s-au făcut și cu boierii mai mici, care făceau parte din familii cu renume, sau cu boierii rude domnești ocupanții unor poziții înaltă în sfatul domnesc. Către sfârșitul secolului al XV-lea titlul de *jupan* este atribuit și altor boieri, care nu erau membri ai sfatului domnesc, indiferent dacă dețineau sau nu dregătorii. Totuși, în cursul secolului al XVI-lea, păstrându-se tradiția, numai dregătorii mai importanți care luau parte la sfat erau numiți *jupan*.

⁶⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, secolul XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971.

jupani dregători în secolul al XV-lea, cu funcția deținută în Sfatul domnesc, trecută alături de nume⁶⁵.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea documentele se adresau unui jupan prin: *cinstitului dregător al domniei mele, jupan ...*, sau prin *cinstitului boier al domniei mele, jupan ...*, alte ori *slugii domniei mele, jupan...*, *slugii și boierului domniei mele, jupan...* din care rezultă că jupanul era și boier și slugă, dar mai mult decât aceștia.

Prima adresare diferențiată între un *jupan*–boier și un boier simplu apare într-un document din 1508 care decizionează în conflictul dintre “*frații lui Manea cu jupan Stoican fiul lui Drăghici*“, apoi în cel din 1533 emis “*boierului domniei mele Micșan și cu fiii și boierilor domniei mele, jupanului Vlaicu fost mare clucer și cu frații săi, jupan Mihnea și Badea*“⁶⁶, fiii unui Pătru postelnic. Diferența apare și în documente mai târzii, chiar și într-o perioadă când titlul își pierduse din denotația inițială. Un exemplu îl constituie un document de la Mihnea al II-lea din 11 septembrie <1578-1582, 1585-1590> prin care “*scriem domnia mea ție, slugii domniei mele, boierule, jupan Paraschivo fost mare clucer*”⁶⁷, primul termen desemnând pe cel de dregător, al doilea structura socială căreia îi aparținea adresantul, iar cel de-al treilea rangul pe care-l deținea în această structură socială. În arenga unui document emis în 11 martie 1584 la curtea lui Petru Cercel se folosește aceeași adresare pe care am întâlnit-o la începutul secolului: “*credinciosului dregător al domniei mele, jupan Balea mare comis și slugii domniei mele Ștefan logofăt*”⁶⁸

⁶⁵ În 1428 Albu vornic (DRH, B, I, p. 115), 1429 Borcea vornic (*Ibidem*, p. 125), în 1437 Voicu vornic (*Ibidem* p. 146), în 1440 Tatul vornic (*Ibidem* p. 159), 1451 Manea Udriște mare vornic și același o lună mai târziu fără dregătorie (*Ibidem* p.179, 181), dar în același document apare Mihail mare logofăt, al cărui fiul, Stan, a fost mare spătar în 1473, în 1471–1472 Nan vornic mic (*Ibidem*, p. 234).

⁶⁶ DRH, B, III, p. 157, 254; în primul caz era vorba de Stoican fiul lui Drăghici mare vornic din Mărgineni, iar în al doilea caz de Vlaicu clucerul din Piscani, unul dintre apropiații lui Vlad Vintilă vodă și de Radu Paisie.

⁶⁷ DRH, B, VIII, p. 241, Paraschiva a fost mare postelnic în 1585 și mare vistiernic în 1586 în timpul domniei lui Petru Cercel.

⁶⁸ DIR, B, XVI, V, p. 163.

Prima concluzie este că titlul de *jupan*, care se înscrie celui de boier, era atribuit membrilor unei categorii superioare celei de simplu boier sau slugă, cărora domnul li se adresa numai cu *boierului domniei mele* urmat de numele acestuia și dregătoria în care fusese numit. S-ar putea ca titlul să fi fost conferit inițial uneia dintre cele două grupări care au format boierimea Țării Românești și anume celei care a primit hrisov domnesc pentru posesiunile sale și o recunoaștere a poziției sale.

Moștenind o situație anterioară, la începutul secolului al XVI-lea nu numai boierii cu funcții înalte în Sfatul domnesc sunt *jupani*, adică nu întotdeauna în funcțiile de ban, logofăt, vornic, vistier, comis, etc. au fost *jupani*. Au fost și *jupani* care au ocupat funcții mai modeste, precum jupan Radu mare vătaf, care primește împreună cu alte rude ale sale, în 1541, o ocină în Câlcești⁶⁹.

De la începutul atestării sale documentare se poate demonstra că titlul se moștenește de la tată la toți fiii săi, așa cum se moștenește și averea, chiar dacă fiii ocupau funcții mai modeste în Sfatul domnesc sau numai pe plan local⁷⁰. Situația se continuă în secolul al XVI-lea: descendența familiei lui Badea din Șuici, ca să exemplific cu o familie mai puțin cercetată, constituie un exemplu în acest sens. Capul familiei, *jupan* Badea, a avut patru fii, dintre care cel mai mare, Șuica vornic, a fost ginerele lui Drăghici mare vornic din Mărgineni. Și membrii celei de-a doua și a treia generație a familiei au fost *jupani*, deși, din primul eșalon, unul dintre ei, a ocupat funcția de portar, iar altul paharnic, iar din cel de-al doilea pe cea de pârcălab. Cu cea de-a patra generație am ajuns la sfârșitul secolului, când familia se redusese la o importanță locală, iar valoarea titlului pentru

⁶⁹ DRH, B, IV, p. 134.

⁷⁰ Cea mai îndelungată prezență în Sfatul domnesc cred că a fost cea a jupanului Manea al lui Udriște, dregător domnesc din 1440 (DRH, B, I p.89 și urm.), probabil nepotul unui Manea atestat în 1428, frate cu Stoica și tatăl altui membru marcant al Sfatului, Dragomir al lui Manea, din 1456–1488, apoi Tatul Sârbul al cărui fiu sau nepotul, Voico, a fost și el dregător în 1480 (*Ibidem*, p. 175, 177), și așa putea să-l adaug pe Stoica Naneș, probabil fiul lui Nan Pascal dregător între 1432 și 1440 (*Ibidem*, p.143), acestea fiind cazuri mai puțin cunoscute.

moștenitori se pierduse⁷¹. Cazul familiei din Șuici se poate extinde și la alte familii⁷². Semnificativ era faptul că titlul rezervat familiei nobile, se moșteneau și se transmitea chiar și nepotului prin intermediul unei fiice de jupan⁷³ și se acorda membrilor acesteia indiferent de funcția pe care o dețineau.

Așa cum apare el în secolul al XV-lea, titlul se întâlnește mai întâi la boierii fără funcții sau cei la care nu s-a înscris întotdeauna funcția alături de nume. La sfârșitul aceluiași secol și la începutul celui următor sunt documente în care toți boierii Sfatului domnesc primesc titlul de *jupan* și altele în care la aceleași persoane din Sfat acesta lipsește. De la Radu cel Mare până la Radu Paisie îl primesc alături de cea mai mare parte a boierilor Sfatului domnesc și alți boieri care nu erau sau nu mai erau dregători, pentru ca din a doua domnie a lui Mircea Ciobanul să se atribuie aproape numai celor din Sfatul domnesc și să lipsească complet la ceilalți boieri.

Procesul care a provocat restructurarea marii boierimi la mijlocul secolului a fost determinat și de faptul că adevărații purtători ai titlului de *jupan* nu mai erau în țară, fiind fugiți în Transilvania împreună cu fiii lor, de urgență lui Mircea Ciobanul și apoi a lui Alexandru al II-lea. După 1548 Sibiu și Brașovul deveniseră sediile boierimii muntene de unde aceasta încerca să-i doboare pe cei doi domni. În lipsa adevăraților *jupani*, în virtutea tradiției, domniile l-au atribuit unor boieri cărora nu le fusese conferit anterior familiei, și, deci, nu-l moșteniseră. Ei erau câțiva boieri ridicați dintre cei mijloci sau mici⁷⁴, dăruți cu averile celor absenți, pentru care, scrie Ștefan Andreescu,

⁷¹ C. Anton Manea, *Un document despre moșia Șuici și genealogia familiei proprietare*, în Argessis, IX, 2000, p. 225–235.

⁷² Spre exemplu: urmașii lui Staico mare logofăt din Bucov căsătorit cu Caplea fiica lui Vlad Călugărul au fost *jupani* până la începutul secolului al XVII-lea sau, cei ai lui preotului Frâncu care, prin fiul său Tudor mare logofăt din Drăgoești, au fost *jupani* până la stingerea familiei tot la începutul secolului al XVII-lea. Menționarea în documente că unii dintre *jupani* era “*din casa domnească*” nu însemna neapărat că era înrudit cu aceasta, pentru că nu am găsit nici o înrudire între Radu cel Mare și Șuica mare vornic.

⁷³ Ca în cazul *jupanului* Ivașco mare paharnic, fiul *jupanului* Baldovin pârcălab, ai cărui nepoți –prin fiica sa, Caplea – Ivașco și Albu, au fost tot *jupani*.

⁷⁴ Hurmuzaki, II/4, p. 677.

“genealogiștii s-au aflat în imposibilitate de a le stabili originea”⁷⁵ precum și slugilor domnești aduse de la Constantinopol. De aceea domnul părea să ezite a-l atribui și celor din afara Sfatului domnesc. Astfel, apare o extindere a titlului de *jupani* la întreg Sfatul domnesc, chiar dacă multora nu li se cuvenea, producându-se o depreciere a lui, o golire de conținut. El nu mai era numai apanajul celor care aveau dreptul la el prin naștere și moștenire ci și alții, care erau numiți de domn.

De la cea de-a doua domnie a lui Mircea Ciobanu când numai membrii Sfatului domnesc erau *jupani*, sistemul s-a statornicit și pentru domniile următoare. Au existat și cazuri în care era înșirat Sfatul domnesc unde *jupani* erau numai vornicul și logofătul, urmau ceilalți membri fără titlu, între care mai apare *jupan*, spre exemplu, și Stanciul fiul lui Dobrușa mare postelnic, probabil fiul surorii domnești, Boba, mort în lupta cu Radu Ilie⁷⁶. Ori, în calitate de descendent domnesc, acesta avea dreptul la titlu de jupan.

La întoarcere, adevărații posesori ai titlului sau urmași lor, adică reprezentanții marii boierimi, și-au redobândit pământurile pierdute, după lungi procese care au avut loc în timpul lui Pătrașco cel Bun și după domnia lui Petru cel Tânăr, dar titlul de *jupan* se depreciase, își pierduse conținutul. Deși în timpul lui Alexandru al II-lea o bună parte din foștii *jupani* au revenit în țară, nu tuturor li s-a mai acordat acest titlu⁷⁷. Importanța acestuia, deci a nobilității, începuse să fie înlocuită de cea a funcției/dregătoriei. După mijlocul secolul al XVI-lea, dregătoria din Sfatul domnesc devine treptat criteriul de stabilire a nobilității.⁷⁸

Astfel, afirmația lui I. C. Filitti potrivit căreia nu au existat titluri de noblețe ereditare, transmise de-a lungul veacurilor nu corespunde

⁷⁵ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae, (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526–1593)*, I, București, Editura Albatros, 1980, p. 187.

⁷⁶ DIR, B, XVI, III, p. 102.

⁷⁷ DRH, B, VIII, p. 285, 336, un exemplu ar fi Barbu postelnic, fiul jupanului Stanciul al Bengăi din Sârbi.

⁷⁸ Titlul de *jupan* a fost menționat de circa 450 de ori în cele aproximativ 2830 de documente păstrate și publicate până la 1600, comparativ cu titlul de boier, simplu, de 45 de ori, iar cel de slugă de 299 ori. Cu toate acestea, categoria *jupanilor* a fost importantă, frecvența menționării lor în documentele păstrate fiind, în această perioadă, cea mai ridicată.

realității. Acest semn distinctiv devenea apanajul unei familii înscrisă într-o ierarhie nobiliară și se transmitea membrilor ei indiferent de vicisitudinile sau de nenorocirile care se abăteau asupra ei ulterior⁷⁹.

Ca și în Țara Românească, în Moldova, în secolul al XVI-lea, boierii nobili erau *jupani* sau *pani* în timp ce în Transilvania acestei perioade toți nobilii erau desemnați cu un singur titlu, acela de *domn*, în limba maghiară *ur* sau mare domn – *főur* – atunci când era vorba de un nobil de frunte, deși au fost conferite și câteva titluri, precum cel de baron⁸⁰, iar voievodul Transilvaniei era și comite al secuilor în documentele latine sau *ispan*⁸¹ al secuilor în documentele maghiare. Aceasta ar putea fi o interpretare a titlului de *jupan* din limba latină, tradusă prin cea de comite, traducere pe care nu am întâlnit-o în Țara Românească în nici unul dintre actele vremii. Totuși, ispanul secuilor era conducătorul militar al unei regiuni de graniță, iar Țara Românească, aflată la granița Ungariei, ar fi putut să aibă la un moment dat o organizare similară și conducătorii ei să poarte același titlu. Ulterior, în actele emise de domnie, în limba latină, acestea se refereau la întreaga boierime pe care o numeau nobilime și niciodată *jupani*.

Din calculele pe care am reușit să le fac, *jupanii* reprezentau o pătură extrem de subțire a societății românești⁸². Raportat la numărul de documente păstrate până la începutul domniei lui Matei Basarab, graficul *jupanilor* pe domnii se prezintă în felul următor:

	Nr. anilor de domnie	Nr. documente	Nr. documente pe an	Nr jupanilor menționați	Procent jupanilor pe ani de domnie
Radu cel Mare	8	99	12,5	54	54,0%
Neagoe Basarab	10	116	11,6	54	46,0%
1522–1535	14	240	17	83	36,0%
Radu Paisie	11	183	16,5	42	22,0%

⁷⁹ I. C. Filitti, *op.cit.*, p. 9–10.

⁸⁰ György Székely, *Les Révoltes paysannes et la noblesse hongroise au début du XVe siècle*, în *Noblesse française, noblesse hongroise, XVe–XIXe siècle*, Budapest–Paris, Akadémiai Kiadó, 1981, p. 147.

⁸¹ Cuvântul *ispan* are o denotație similară cu cel de *jupan*, cf. Iolanda Țigiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova, secolele XV–XVII*, București, Editura Paideia, 1997, p. 143.

⁸² Între 1388 și 1500 în 303 documente au fost menționați 67 de *jupani*.

Mircea Ciobanul	9	191	21	37	19,0%
Pătrașco cel Bun	3	68	22	21	30,0%
Petru cel Tânăr	7	183	26	5	2,7%
Alexandru al II-lea	10	359	36	33	9,0%
Mihnea al II-lea	13	786	60	34	10,0%
Mihai Viteazul	9	400	44,5	40	9,5%
Radu Șerban	10	308	30,8	25	8,0%
Radu Mihnea și Alexandru Coconul	11	1320	120	60	4,5%
Alexandru Iliș și Leon Tomșa	4	527 și 401	232	42	4,5%

Aș putea să mai adaug că dintre *jupanii* menționați în timpul lui Radu cel Mare 15 nu au avut dregătorii, probabil pentru că la data emiterii documentului ei erau decedați. Numai pentru 12 dintre aceștia ne lipsesc informațiile referitoare la ascendența lor, toți ceilalți au fost membrii unor importante familii senioriale, active de la mijlocul secolului al XV-lea. În timpul lui Neagoe Basarab numele de *jupani* fără dregătorii se reduce la 3 și numai 10 dintre ei au fost de ne găsit în genealogiile familiilor cunoscute.

În mod firesc, cei mai mulți *jupani* au fost înregistrați în documentele din perioada extrem de frământată de după moartea lui Neagoe Basarab, între 1522 și 1535, din care numai 17 nu am putut să-i înscriu într-o genealogie. Deși au fost fiii *jupanilor* din perioada anterioară, proporția rămâne la fel de mică. Aceștia s-au grupat în susținători ai celor trei (patru) domni din acest interval cronologic, au făcut parte din Sfaturi domnești diferite și opozante, spre deosebire de perioadele anterioare când domnitorul numea cam aceeași *jupani*, partizani sau rude, în Sfatul său. În timpul lui Radu Paisie aproximativ 19 *jupani* fuseseră menționați și în documentele anterioare, începând cu cele ale lui Radu de la Afumați ⁸³, ceea ce ar scădea reprezentarea *jupanilor* de la 22% la circa 12%.

De altfel, la începutul secolului al XVI-lea cele două grupări care au constituit structura socială a boierimi erau unite și titlul de *jupan*

⁸³ Datele și cifrele sunt aproximative pentru că avem numai o parte destul de mică din documentele emise de cancelaria domnească.

reprezenta numai un atribut care la mijlocul secolului își pierduse mare parte din semnificația sa inițială.

Printre *jupani* din vechile familii boierești care au fost fideli lui Mircea Ciobanul, în primii ani ai primei domnii, făceau parte: Radu mare logofăt, Pârvu pârcălab și Vlad comis, fiii lui Tudor mare logofăt din Drăgoești, tăiat de Radu Paisie, iar ei uciși apoi de Alexandru Mircea, Cârstian mare spătar din Stăncești, Teodosie mare ban din Periș, care a fugit în Transilvania, s-a întors împotriva lui, dar înfrânt, a fost prins și ucis, Barbu din Pietroșani, fiul lui Toma banul, ginerele domnesc și nepotul de frate al lui Gheorghe comis, fugit în Transilvania de frica domnului⁸⁴. În a doua domnie a lui Mircea Ciobanu, în afara Sfatului domnesc au fost desemnați cu titlul de *jupan* numai 3 boieri⁸⁵.

Un alt aspect pe care l-am întâlnit mai des, începând de la Mircea Ciobanu, a fost faptul că documentele nu mai sunt consecvente, adică titlul nu mai însoțește numele boierului la fiecare menționare a sa în cursul documentului, un fel de ezitare. Astfel Oprea este întâi *sluga domniei mele* și apoi în cursul actului *jupan Oprea cu fiii*.⁸⁶

Din cei 33 de *jupani* care apar în documentele lui Alexandru al II-lea mulți sunt decedați în vremea sa⁸⁷, în timp ce fiii lor nu mai erau onorați cu același titlu⁸⁸. Întâmpinat la începutul domniei cu ostilitate de unele grupări boierești care i-au opus diverși candidați la tron, Alexandru al II-lea a luat măsuri represive împotriva lor, ceea ce a determinat un nou val de emigrări. Situația s-a destins în timpul domniei fiului său, Mihnea al II-lea, dar acum *jupan* nu mai era în mod necesar un titlu atribuit membrilor unei

⁸⁴ N. Stoicescu, *Dicț. marilor dregători*, p. 32, 44, 82, 97.

⁸⁵ Aceștia au fost Burtea mare vornic –fără a se putea preciza când a ocupat această funcție și cine a fost el, Bercea din Stănești, despre care am mai vorbit, Vlaicu fiul lui Mihnea din Piscani și Neagoe mare ban. Acesta nu poate fi Neagoe mare paharnic din Budești până în 1553, fugit în Transilvania, poate soțul Ancăi din Coiani, care era ban mai devreme de 1560, cum s-a știut până acum (*Ibidem*, p. 73–74).

⁸⁶ DRH, B, IV, p. 268–269.

⁸⁷ Dragomir mare sluger, fiul lui Badea din Șuici, Radu stolnic din Boldești, Drăghici vornic din Florești, vezi Nicolae Stoicescu, *Dicț. marilor dregători*, p. 54, 55–56.

⁸⁸ DRH, B, VI, p. 152, 180, 191, 160.

grupări sociale închise, a cărei origine era determinată de ascendența din strămoși nobili. El devenise un titlu pe care-l acorda domnul, în primul rând, membrilor Sfatului domnesc și acelor boieri față de care se simțea mai apropiat, pe care-i respecta în mod special, un titlu de curtoazie.

Restrângerea importanței și, apoi, schimbarea semnificației titlului de *jupan* se mai poate observa și prin faptul că de la Radu cel Mare până la Radu Paisie în aproximativ 638 documente⁸⁹ au fost nominalizați 233 *jupani*, în vreme ce de la Mircea Ciobanul până la sfârșitul domniei lui Mihnea al II-lea în 1514 documente apar 130 de *jupani*. Dacă până la Radu Paisie titlul era moștenit în familie de la tată la fiu și era purtat chiar dacă se aflau în viață amândoi, după această domnie titlul era conferit de domn, unora dintre boieri, numai pe timpul vieții și chiar numai pe timpul slujbei în Sfatul domnesc. De aceea apar din ce în ce mai puțini boieri cu titlul de *jupani* în afara celor mai importanți dregători, cărora domnii preferă să li se adreseze cu formula *sluga domniei mele*.

Din cei 40 de *jupani* care apar în actele emise de cancelaria Țării Românești în timpul lui Mihnea al II-lea 5 erau decedați la data emiterii actului, 17 dintre ei erau descendenții unora dintre cele mai strălucite familii ale țării a căror *sirea* urcă până în secolul al XV-lea și 16 erau dintre cei proaspăt boieriți, din țară sau din Imperiul otoman. Dintre cei 41 de *jupani* menționați în documentele cancelariei lui Mihai Viteazul, Ivan mare vornic Noroce, Miroslav mare logofăt, Mitrea mare vornic, Dumitru mare vornic din Cepturi, Mihalcea mare ban și Teodosie mare vistier, deci, șase dintre *jupani* și-au început cariera în timpul domniei lui Mihnea al II-lea. Oricum, nici unul dintre *jupanii* lui Petru Cercel nu au fost menționați și în timpul lui Mihai Viteazul.

În timpul domniei următoare, cea a lui Radu Șerban, din cei 25 de *jupani* din acte, 6 apăreau și în timpul domniei anterioare, iar 12 dintre ei

⁸⁹ Fără să le socotesc pe cele emise de Vlăduț, Mihnea cel Rău, Moise, Vlad Înecatul sau Vlad Vintilă care au fost domnii prea scurte și nu pot modifica prea mult această statistică.

erau membrii Sfatului domnesc⁹⁰. Folosirea titlului este tot mai scăzută de la Radu Mihnea și fiul său, Alexandru Coconul, la Alexandru Iliăș și Leon Tomșa⁹¹. Termenul de *boier* desemna deja clasa conducătoare a statului.

Numele masculine menționate în documentele de la 1500 la 1535, de circa 1900 (în afară de robi), ar reprezenta 0,47% din totalul locuitorilor aproximativ le circa 350–400 000 de locuitori⁹², iar cel al *jupanilor* ar reprezenta 10% din cei 1900 de bărbați. Același calcul l-am folosit pentru documentele emise în timpul domniei lui Mihnea al II-lea când cei 40 de *jupani* menționați raportați la cele 3954 de nume masculine, ar reprezenta 1%; o scădere semnificativă, deși nu l-am calculat la o populație mai mare. Procentul s-a păstrat și în timpul lui Mihai Viteazul când au fost trecute 3838 de nume masculine în 426 de documente dintre care 41 de *jupani*, la o populație de circa 650000 de locuitori, *jupanii* reprezintă tot 1% din numele menționate. Cifrele sunt aproximative și numai orientative pentru că cele mai multe documente păstrate, mai ales în prima perioadă, au fost emise în primul rând pentru marea boierime, pentru că aceleia i-au fost întărite proprietățile și ei i-au fost delimitate pământurile. În timpul lui Mihnea al II-lea și mai ales în timpul lui Mihai Viteazul apar mult mai multe nume pentru că în acte apăreau mici boieri, moșnenii sau cnezii care s-au vândut rumâni sau au contestat înrobirea lor.

Rămânând în domeniul statisticii trebuie amintit că titlul de boier izolat, fără să fie însoțit de cel de jupan sau slugă înaintea numelui, a fost

⁹⁰ Populația Țării Românești era aproximată de Bartolomeo Locatello în 1641 la aproximativ 4000 de sate. Vezi *Călători*, V, p.33–35. Dacă satele aveau aproximativ 20–30 de case, fiecare casă având circa 5 locatari, populația ar fi fost de circa 600000 de locuitori, cifră mult prea redusă, ceea ce înseamnă că erau fie mai multe sate, fie că satele aveau în medie mai multe case.

⁹¹ Printre aceste documente sunt și circa 10% particulare.

⁹² Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, Editura Facla, 1974, p. 85. Vezi și Melentina Bâzgan, *Evoluția județelor Țării Românești până la mijlocul secolul al XVII-lea, Cadru general*, în Rev. Arhivelor, LXXVI, 1999, LXI, nr. 1–2, p. 101, care afirmă că la 1448 populația era de circa 69000–720000 de locuitori precum și I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV–XVI*, în RdI, 11, 1956, nr. 6, p. 90 și urm. spune că între 1352–1625 au fost consemnate documentar 3220 de sate și orașe din care în 1600 mai existau 2537. Dacă un sat avea aproximativ 25 de case cu câte cinci locatari înseamnă că existau, conform documentelor păstrate, circa 400 000 de locuitori.

complet absent din documentele interne emise între 1483 și 1530⁹³ ceea ce ar însemna că până la data limită inferioară citată situația socială era bine definită, iar titlul de *jupan* desemna cea mai înaltă structură din cadru grupării sociale a boierilor. În ceea ce privește pe cei care erau boieri, dar nu erau și *jupani* la acea dată, fie că nu s-au păstrat documente, fie că își păstrau posesiunile în devălmășie și nu erau în stare sau nu aveau nevoie să cumpere altele.

În condițiile în care avem astăzi numai o parte, probabil, infimă, de documente⁹⁴, orice statistică este deficitară, dar ne putem face o imagine, cât de sumară și aproximativă a situației. Pe baza datelor de care dispunem⁹⁵, numeric, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, *jupanii* menționați în documentele păstrate ar reprezenta o proporție infimă, de sub 1,5–2%, raportat la populația țării de circa 650000 de locuitori, deși, unii călătorii străini afirmă că țara avea circa 4000 de sate din care unele, cu 100 de case, ceea ce ar însemna aproximativ 1500000 de oameni, cifră, desigur, exagerată⁹⁶, poate cel mult o jumătate dintre aceștia⁹⁷.

Se mai poate face o comparație cu un document moldovenesc important și interesant, anume condica veniturilor încasate în timpul domniei lui Petru Șchiopul în 1591, pe plăși/județe, din dările obținute de la țărani, curteni, vătămani, nemeși și preoți; la un total de 46554 de dajnici, 3020 sunt

⁹³ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 26, autorul susține în mod greșit că termenul cel mai des folosit a fost cel de dregător și de boier, “*între care, de altfel, nu a existat totdeauna o demarcație absolută*”. În documentele publicate au fost nominalizați aproximativ 110 boieri, fără altă titulatură.

⁹⁴ La mănăstirile de pe Muntele Athos au fost descoperite 21000 de documente emise în Țările Române între secolele al XV-lea și al XIX-lea, care ar putea să ne completeze multe goluri prezente. Informație Florin Marinescu-Himiu.

⁹⁵ Aproximativ același raport se păstrează fie că luăm în considerare cei 200 de boieri despre care se spune că au fost tăiați de Mircea Ciobanul, dintre care 48 mari, la două săptămâni de la venirea în țară, conform cifrelor furnizate de unele documente transilvănene, fie pe cea de 1600, dacă luăm în considerare cealaltă cifră a aceluiași documente; în acest ultim caz boierii, mari și mici ar reprezenta 0,26% din populația țării de circa 700000. Vezi Ștefan Andreescu, *La politique de Mircea le Patre*, în RESEE, X, 1972, nr. 1, p. 116.

⁹⁶ Felician de Heerberstein, în *Călători*, III, p.203, vezi și Louis Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în secolele XVI–XIX*, în RdI, 31 1978, nr. 8, p. 1398: autorul consideră că la 1570 erau 4000 de sate.

⁹⁷ Pierre Chaunu, *Civilizatia Europei clasice*, I, București, Editura Meridiane, 1989, p. 279.

nemeși, adică boieri de țară fără funcții, cei care mai târziu se vor numi mazili și care plăteau numai anumite dări; ei reprezintă 6,5% din totalul contribuabililor⁹⁸. Cifra nu poate fi cu mult diferită de cea a Țării Românești pentru boierimea dajnică, din care rezultă că marii boierimi scutiți de dări ar reprezenta mai puțin de jumătate din acești nemeși/boieri, adică nu depășeau 2 – 2,5% din populația țării⁹⁹.

Dacă, așa cum am arătat, în prima jumătate a sec. al XVI-lea termenul de *jupan* desemna nobilimea de sânge, proprietară de suprafețe întinse de pământ, care se căsătoreau între ei, în a doua jumătate a secolului devine un titlu acordat de domnie unor boieri aleși în mod deliberat și numiți în Sfatul domnesc. El putea fi acordat și unor boieri venetici, căsătoriți cu jupanițe provenite din familii ai căror membrii purtaseră acest titlu. Un astfel de jupan a fost Oxotie mare agă, grec țarigrădean, căsătorit cu *jupanița* Vișana, fiica lui Matei al Margăi descendent al Craioveștilor¹⁰⁰, sau Mihalcea Caragea, grec din Chios, căsătorit cu Marula din Cocorăști, strănepoata lui Vlad Călugărul¹⁰¹. În secolul al XVII-lea mai multor greci deveniți mari dregători li s-a acordat titlul de *jupan*. Alții, precum Cernica mare vornic nu pare să fi avut o ascendență care să-l justifice ca jupan.

Proliferarea titlului a dus la apariția unei variante, aceea de *jupân*. Mulți dintre cei cu o anumită stare se autointitulează *jupani* transformat de cele mai multe ori în *jupâni* în actele pe care și le întocmesc sau, în transcrieri ulterioare, din secolele XVIII–XIX¹⁰². Într-un document din <1602>, emis de Bunea logofăt, fiul lui Coresi mare logofăt, adică logofăt de al doilea și piset,

⁹⁸ Hurmuzaki, XI, 1517–1612, p. 219–220.

⁹⁹ “În Țările Române <Țara Românească și Moldova> boierimea reprezenta în jur de 1% din populația țării” (Iolanda Țigiliu, *op.cit.*, p.130). Trimiterea ei se face la Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă, (1718–1739)*, București, EAR, 1971, p.142. Autoarea face comparație între nobilimea Franței estimată în secolul al XVII-lea la 2% din populație, cea din Ungaria, din secolul XV, de 1%, deși 50000 de familii la 4000000 de locuitori ar reprezenta 12%, poate 5000 de familii și cea din Polonia, pentru o perioadă nedefinită, de 10%, din care 6% erau săraci.

¹⁰⁰ DIR, B, XVI, III, p.260, IV, p. 411.

¹⁰¹ DIR, B, XVII, I, p. 475.

¹⁰² Această depreciere a titlului a fost cu atât mai evidentă în secolele XVIII–XIX când era acordat mai ales orășenilor care practicau diverse meserii.

acesta se intitulează pe sine și pe cumpărătorii săi, *jupani*: *jupan* Mihai, meșteșugar din Târgoviște, împreună cu ginerele său, tot *jupan*, Stanciu¹⁰³.

Totuși, documentele oficiale și tradiționale păstrau formularul consacrat, deoarece în 1630 egumenul David de la Mănăstirea Tismana, referindu-se la niște bani strânși pentru lăcașul pe care-l păstora, scria că actul încheiat s-a dat **“înaintea cinștiilor dregătorilor domnu nostru: *jupan Hrizea vel vornic i jupan Vladul i Matei vel logofăt i jupan Papa biv vel logofăt i jupan Miho vel spatar i jupan Mușat vel stolnic i jupan Buzinca vel comis i jupan Tudor biv vel slujer i jupan Matei biv vel aga. Și negustori mărturie: jupânul Ghinea Colți și jupânul Proca i jupânul Jipa și jupânul Isar*”**¹⁰⁴. Dar și în acest caz toți marii boieri erau *jupani*, deși cu un secol în urmă numai Vlad mare logofăt Rudeanu, Papa mare logofăt din Greci, frate cu Mușat mare stolnic/vistier din Pietroșani, Tudor mare sluger Rudeanu și Matei mare agă ar fi fost *jupani*, ceilalți, Hrizea mare vornic, Miho mare spătar, Buzinca mare comis nu li s-ar fi convenit acest titlu, fiind venetici.

Cei mai mulți dintre boierii țării, adică a elitei politice a acesteia, au conștiința ascendenței lor nobiliare, a posibilității de a proba descinderea lor din familii vechi și cunoscute. Astfel și-o proclama Udrea mare agă Băleanu în scrisoarea trimisă starostelui Ioan Potocki prin care îl roagă să intervină pe lângă Simion Movilă ca să-l accepte ca aliat sau supus, unde declara că: **“și eu sunt fiu de boier din această țară și am moștenire și avere în această țară”**¹⁰⁵. Din formularea scrisorii emană mândria ascendenței sale nobile, dintr-un frate al doamnei Voica, soția lui Pătrașco cel Bun, înrudit cu domnia țării, dar și a averii importante pe care o deținea¹⁰⁶. Această

¹⁰³ DIR, B, XVII, I, p. 30.

¹⁰⁴ DRH, B, XXIII, p. 181; documentul s-a păstrat într-o copie din secolul al XIX-lea dar cred că transcrierea a fost fidelă tocmai pentru că respectă diferențierea dintre *jupan* și *jupân*, deoarece, dacă ar fi fost în spiritul epocii toate personajele actului ar fi purtat titlul de *jupân*.

¹⁰⁵ Într-adevăr, Udrea mare agă Băleanu era fiul lui Radu mare clucer, fratele doamnei Voica, soția lui Pătrașco cel Bun, a cărei ascendență pare dovedită cel puțin de la sfârșitul secolului al XV-lea (Veress, VI, p. 257).

¹⁰⁶ Udrea Băleanu nu a avut copii așa că întreaga lui avere a fost lăsată Mănăstirii Panaghia, la decapitarea sa din porunca lui Simion vodă; el a lăsat mănăstirii 11 sate și alte trei ocine în alte sate (DIR, B, XVII, 3, p. 157–158).

cunoaștere a familiei pe mai multe generații anterioare poate fi argumentată și de faptul că mulți dintre boieri înscriu la mănăstiri un număr impresionant de persoane la pomelnicele familiei lor, dovedind cunoașterea ei și conștiința unei descendențe nobile¹⁰⁷.

La sfârșitul secolului al XVI-lea dregătoria în Sfatul Domnesc, mărit de la 8 la 12 membri, devenise semnul distinctiv al unui nou fel de nobilitate, cea de funcție. Pentru obținerea unei dregătorii, la sfârșitul secolului al XVI-lea boierii erau dispuși să-și dăruiască moșiile, pentru că dregătoria constituia sursă de venituri substanțiale și sigure, care erau cu atât mai mari cu cât aceasta era situată mai sus pe scara ierarhică. Era o împletire între poziția politică și puterea financiară, ambele impunând demnitate și condiții de viață tot mai confortabile.

Astfel că această boierime cu funcții și, în același timp, posesoare de mari suprafețe de pământ era elita politică a Țării Românești, iar *a boieri* însemna *a ridica în rang*, a primi o dregătorie pe lângă curtea domnească¹⁰⁸ și a spori forța materială a deținătorului ei. Această boierime era conștientă de poziția ei socială, aflată la conducerea societății, că poruncește și este ascultată¹⁰⁹.

Structura elitei politice a Țării Românești era similară cu cea a Moldovei cu unele mici deosebiri de titulatură. Termenul de *jupan/pan* apare și acolo, dar el era atribuit mai rar și nu pare să fie atribuit numai boierilor nobili de sânge ci mai mult ca un apelativ de respect¹¹⁰. Totuși, ar fi necesară o analiză a titlului și în acest principat.

În concluzie, marea boierime rămâne elita politică a țării, dar titlul de *jupan* care inițial era atribuit numai aristocrației de sânge și o izola de

¹⁰⁷ Cârștian mare spătar, nepotul Măndeștilor, descendent al lui Cârștian vornic la sfârșitul secolului al XV-lea, a trecut 24 de persoane la pomelnicul mitropoliei în timpul lui Alexandru al II-lea (DIR, B, XVI, V, p. 154).

¹⁰⁸ *Letopisețul cantacuzinesc*, p. 99, Leon vodă boierește și le dă *plășci* câtorva boieri care i s-au închinat, și p. 137. Mihnea al III-lea i-a dat lui Constantin mare paharnic Cantacuzino boierie, făcându-l mare logofăt.

¹⁰⁹ Florin Constantiniu, *Sensibilitate și mentalitate în societatea românească a secolului al XVII-lea*, în RdI, 33, 1980, nr. 1, p. 153.

¹¹⁰ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 183–186,

restul clasei sociale din care făcea parte își pierde sensul inițial. Pierderea sensului inițial al titlului de jupan s-a datorat faptului că descendența dintr-un strămoș nobil și-a pierdut importanța la mijlocul secolului al XVI-lea. El a continuat să fie acordat multora dintre marii boieri, unora pentru că li se cuvenea, în timp ce altora numai în semn de respect și apropiere de domnie. Această modificare a titulaturii a fost rezultatul schimbării structurii marii boierimii determinată de modificările condițiilor sale interne, la care au contribuit și cele externe prin creșterea influenței sistemului de organizare a Imperiului otoman.

Dacă termenul de *jupan* definește ascendența nobilă, cel de slugă se referă la funcția de dregător domnesc, dar și de subordonat sau slujitor pe lângă casa unui mare boier. Între dregătorii domnești erau relații de subordonare administrativă, dar între boieri și slugile lor puteau să fie relații de subordonare de tip vasalic. Slugile îi slujeau pe *jupani* și primeau pentru slujba lor miluire, răsplătă sub forma de posesie funciară, precum: Oană de la Neagoe vistier din Budești un sat “*pentru slujbă în țări străine*” în 5 iulie 1555, Visul de la Marcea postelnic, pentru același motiv, o jumătate de sat, în 1570-1571, Franța din Spatnița de la Drăghici postelnic din Mărgineni o moșie pentru că l-a slujit 12 ani fără simbrie printr-un zăpis din <ianuarie 20- septembrie 28> 1577; același este cazul unei *slugi* a lui Danciu din Mărgineni miluit de Danciu și fratele lui, Radu din Brâncoveni, “*pentru slujba ce au slujit-o lor și părinților lor prin țări străine*”¹¹¹. În cazul daniilor boierești nu a fost vorba de o restrângere a atributelor domnești sau de o uzurpare a acestora, ci numai de o formă de răsplătă, de substituire a unui venit regulat, dar și de obținere a bunăvoinței divine. Prin actul de miluire boierii reproduc gestul domnesc prin care au fost ei înșiși miluiți, de aceea există similitudinea cu sistemul vasalic. Chiar și folosirea în documente particulare a termenilor din actele domnești reflectă dorința acestora de a reproduce la nivelul lor un gest îndeplinit la nivelul mai înalt.

¹¹¹ DRH, B, I, p. 69

Structura politică conducătoare a Țării Românești și-a schimbat esența definiției de-a lungul unui secol și jumătate, s-a transformat într-o nouă elită cu alte interese, a căpătat putere economică și forță politică. Iar dacă până spre mijlocul secolului al XVI-lea, la stratificarea boierimii contau mai puțin dimensiunile moșiilor deținute, după aceea, mai ales după hotărnicirea proprietății, încep să se formeze marile proprietăți individuale, stăpânite de o singură familie. De atunci se poate vorbi de mari boieri ca mari proprietari de pământ. Dacă până la mijlocul sec. al XVI-lea importantă era ascendența marii boierimi, conform criteriilor de nobilitate, prin descendență sanguină, definiți cu titlul de *jupani*, după mijlocul secolului, prin constituirea proprietății ai căror stăpâni dețineau forța economică și politică a țării, ascendența, deși importantă, trece pe planul al doilea, pe primul situându-se forța economică, pământul, și cea administrativă, dregătoria. Boierii cumpără moșii cât timp erau în funcții pentru a putea să le vândă și să aibă bani atunci când nu mai au dregătorii.

Față de această situație I. C. Filitti conchidea că “dacă sistemul nostru legal“ la care aș adăuga și condițiile istorice nesigure “făcea din fiecare generație făuritoarea propriei ei situații, exista totuși și la noi conștiința despre o noblețe ereditară”¹¹². Cred că această aserțiune este destul de timidă prin adăugarea lui totuși pentru că urmărind genealogiile familiilor boierești se constată o ascendență asigurată pe cinci sau șase generații și că înrudirile în același cerc social au fost o practică permanentă. Iar dacă acestea au fost mai greu de demonstrat în secolul al XVI-lea, în prima jumătate a celui de-al XVII-lea este evidentă, bazată numai pe o conștiință a nobleții ereditare.

Totodată, Andrei Pippidi constata că: “*Dintr-o clasă socială a cărei putere decurgea direct din stăpânirea de moșii, boierimea tinde să se transforme acum, sub presiunea autorității centrale, într-o nobilime de funcții, o clasă politică. Faptul că, pentru a forma noile cadre de conducere a statului, domnia s-a adresat tot clanurilor feudale n-are nimic*

¹¹² I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 9-10.

*surprinzător, deoarece cultura necesară spre a face față sarcinilor cârmuirii ca și posesiunea unor mijloace militare (cai, arme), un întreg ansamblu de aptitudini, constituiau monopolul lor*¹¹³.

După Andrei Pippidi clasa politică a năzuit să devină o clasă socială și a profitat de exercitarea puterii politice spre a-și consolida patrimoniul funciar ce reprezenta în condițiile deselor schimbări de domnie, singura garanție a stabilității poziției ei. Eu cred că a fost tot timpul clasa socială care a condus destinele politice ale țării, dar dacă timp de un secol, cel de al XVI-lea, conducerea statului au deținut-o diverse grupări sau clanuri care-l sprijineau pe domn, la sfârșitul secolului, când capătă conștiința rolului politic pe care-l interpretează, marea boierime capătă treptat siguranță, datorită forței pe care o reprezenta și se transformă într-o oligarhie administrativă și politică.

Există o piesă de bijuterie și funcțională, totodată, care prin transformările pe care le-a suferit a ilustrat evoluția elitei Țării Românești timp de un secol și jumătate. Este vorba de inelul sigilar, piesă utilitară înainte de a fi piesă ornamentală. În prima jumătate a secolului al XVI-lea cele mai multe inele din această categorie sunt similare celor descoperite în Serbia – destul de particulare ca tip, lucrate din bară groasă, masivă, de metal, cu sigiliul foarte înalt, format prin netezirea bombării barei pe o mică porțiune. Atunci când nu purtau o gemă antică, simbolurile gravate pe scaunul sigilar, destul de mic comparativ cu grosimea barei, erau abstracte sau zoomorfe însoțite numai de numele posesorului. Cele mai multe exemplare sunt din argint. În a doua jumătate a secolului, inelele de argint sunt mai subțiri, scaunul sigilar circular mai mare, iar imaginea gravată are un aspect aproape heraldic, iar atunci când sunt epigrafice, numele posesorului este însoțit de dregătoria sa, ori cât de minoră ar fi. La sfârșitul secolului încep să se lucreze scaune sigilare hexagonale, de tip central european, bine individualizate față de verigă, pe care apar primele reprezentări heraldice, însoțite de inițialele purtătorului. Deci, dacă la începutul secolului XVI relația cu Serbia apare puternică, în a doua jumătate

¹¹³ A. Pippidi, *op.cit.*, p. 110.

se caută un model propriu, original, pentru ca la sfârșitul lui și începutul celui următor să se simtă influența Transilvanei și orientarea spre Europa centrală.